

každé místo a budovu, kam vkročil.

Tento liturgický marxismus-leninismus ztělesněný ve zvycích a obyčejích „reálného socialismu“ je látkou, kterou by měli zkoumat kulturní antropologové. Pro rozvoj antropologického bádání není nutné se vydávat až do Polynésie. Lze nalézt mnohem bližší terén. Teoretická analýza mravů, obřadů a svátků „reálného socialismu“ by přispěla mnohem více k poznání jeho skutečné sociální podstaty než nekonečné scholastické a byzantské spory o definice.

Byrokratická masová kultura je nositelkou nového obskurantismu, který lze srovnat s tmářstvím středověkým. Je exportována ze Sovětského svazu a vnucována zemím sovětského bloku, kde vykonává větší či menší destruktivní účinky na národní kulturu. V dnešním Československu je její vliv katastrofální. Homogenizuje tyto národní kultury, neboť jejich rozmanitost a bohatství nahrazuje identickým, ochuzeným a stereotypním obsahem. Je jedním z hlavních nástrojů národnostního útisku vykonávaného sovětským imperialismem. Snaží se zlomit hnutí kulturního odporu utlačených národů, hnutí, jež naštěstí nabývá sil.

Několik vysoce rozvinutých národů střední Evropy s bohatou a původní kulturou je odsouzeno přezvykovat omletá klišé byrokratické masové kultury. Je jim při tom dovoleno užívat posledního prvku národní identity, který jim zbývá: národního jazyka. Ale i ten je stále více deformován vlivy „sovětštiny“, tj. zbyrokratizované ruštiny, která má málo společného s jazykem ruské klasické literatury. Je pravda, že kulturní rezistence a rozvoj neoficiálních národních kultur zpomalují tento ničivý proces. Avšak kulturní rezistence není s to sama o sobě zvrátit destruktivní tendence byrokratické masové kultury, vnucované systematicky, a to i silou tankových armád, jako v Československu. V každém případě je budoucnost národních kultur rdošených byrokratickou masovou kulturou temná, nebo alespoň velmi nejistá.

Listy č. 1, 1983

„Reálný socialismus“: ideologie obrácená k minulosti

Termín „reálný socialismus“ (nebo, méně často, „existující socialismus“) dostal, s jistým zpožděním, občanské právo v politickém slovníku západních zemí. A však, na rozdíl od jiných termínů pocházejících z Ruska a jeho sovětské současnosti — jako „car“, „knuta“, „kozák“, „sovět“, „úderník“, „kolchoz“, „sebekritika“ nebo „gulag“, výraz „reálný socialismus“ není brán vážně. Zatímco nikdo nepochybuje, že termíny, které jsem uvedl jako příklady, označují nepochybná a dobře hmatatelná fakta, výraz „reálný socialismus“ vyvolává oprávněnou nedůvěru pro svou dvojsmyslnost: vztahuje se k temné a slabě vymezené oblasti mezi reálným a pomyslným.

Proto se mu obdivovatelé sovětského režimu pečlivě vyhýbají. Uprímně jsou přesvědčeni, že stačí mluvit o socialismu bez přívlastku, aby se definoval sociální a politický režim Sovětského svazu a zemí jeho bloku. Jejich nedůvěru nerozptýlí ani fakt, že to jsou sovětští vládcové, kteří přidávají toto označení a kteří dali termín do oběhu. Na Západě používají tohoto termínu, většinou v uvozovkách, jen kritikové sovětského systému, aby vyjádřili svůj ironický odstup od sovětské reality. Termín je navíc dobrou záminkou k vtipům. Nic není lehčího než slovní hříčkou srovnávat ideologii „reálného socialismu“ se společností a jejími institucemi, v nichž socialismus je nepřítomný a ireálný. Zajisté, jsou mezi nimi lidé, kteří nežertují. Jsou to nesmiřitelní nepřátelé jakéhokoli socialismu, s přívlastkem či bez něho. Konstatují se zadostiučiněním, že Brežněv, Suslov, Andropov a jiní přívrženci ideologie „reálného socialismu“ mají zcela pravdu: jiný socialismus než ten, který byl nastolen v SSSR a jeho bloku, není myslitelný. Každý pokus vymyslet a zavést jakýkoli socialismus — byť i se sebelepšími úmysly — vede nezbytně k despotismu, teroru, gulagu a barbarství. Není dobré pokoušet ďábla. Staré úsloví dialektiky, že „extrémy se dotýkají“, potvrzuje v tomto případě svou platnost. V obou případech se socialismus ztotožňuje s ruskou realitou — pouze její hodnocení je zcela opačné.

I když nesouhlasím ani s Brežněvem, ani s jeho nástupci, ani s Husákem, nemyslím si, že je možno vyrovnat se s výrazem

„reálný socialismus“ snadnými žerty. Jsem přesvědčen, že je nutno jej považovat za důležitý ideologický jev, podrobit jej podrobné analýze a vyjavit jeho významy. Domnívám se, že nejde o slovo použité náhodou. Termín vyjadřuje důležitou metamorfosu marxismu-leninismu sovětského typu. Je podstatný, protože odráží významnou změnu v sovětské ideologii a transformaci jejích funkcí, k nimž došlo v pochruščovském období. Často se zapomíná, že Brežněvovo období přineslo v mentalitě sovětské vládnoucí špičky podstatnou změnu. Tato změna se odráží v hlubokých modifikacích marxismu-leninismu, který se ze zbyrokratizované revoluční ideologie stal ideologií konzervativní, zahalenou pseudorevolučními slovy. Obrazně lze říci, že vláda utopie, která charakterizovala různým způsobem období Lenina, Stalina a ještě Chruščeva, byla vystřídána vládou anti-utopie, tj. úplným opuštěním utopických elementů stalinského marxismu-leninismu. Tato restrukturační oficiální ideologie, změny jejích funkcí, její neobyčejná ritualizace, její přeměna v liturgický marxismus-leninismus — to vše je vyjádřeno v ideologické formulaci hlásající „reálný socialismus“. Vyjadřuje definitivní opuštění projektu, který transcenduje existující společenskou skutečnost, vyjadřuje kult okamžiku, opuštění „zářících zítřků“, jež nikoho nelákají, vyjadřuje návrat k „heroické minulosti“ a vůli setrvat v současné nehybnosti.

Silně pochybuji, že Brežněv osobně je autorem této doktriny, i když je mu tato zásluha oficiálně připisována a Brežněv je veleben jako teoretik reálného socialismu. Ideologická formule „reálný socialismus“ je spíše kolektivním výtvozem, který odráží mentalitu a sociální psychologii vládnoucí byrokratické špičky. Tato doktrina vyjadřuje osudnou ztrátu dynamismu sovětské společnosti, její ideologickou a politickou sklerosu a její stále výraznější sklouzávání k nehybnosti jak v myšlení, tak v institucích. Doktrina „reálného socialismu“ tyto tendence nejen vyjadřuje, ale také je glorifikuje, pozvedá je k vznešenosti, k ideálu, dělá z nich ctnost. Představuje je jako hodnoty znamenitější než jsou vzdušné zámky vymyšlené reformátory uvnitř sovětského bloku nebo těmi, kdo na Západě vypracovávají projekty socialismu spojeného se svobodou, bez systému jedné strany a bez gulagu. Ideologie „reálného socialismu“ vyjadřuje vůli vládnoucí špičky setrvat v institucionální a ideologické

nehybnosti. Je produktem objektivních sociálních tendencí, jež působí uvnitř společnosti sovětského bloku. Zároveň se stala příčinou zaostávání: brání změnám a napomáhá udržovat sociální status quo.

(...)

Hlavní prvky ideologie „reálného socialismu“

Milovan Djilas v jednom ze svých článků srovnal Stalina s upírem, který straší svět. Nikdo se už nedovolává jeho dědictví (s výjimkou albánských vedoucích), ale četni jsou ti, kdo v něm stále čerpají svou energii. I když již dávno zemřel, Stalin je stále přítomen mezi živými prostřednictvím institucí, které byly za jeho vedení vybudovány, a ideologie marxismu-leninismu, již vypracoval a systematisoval. Dokonce i fakt, že nynější vládnoucí špička se tváří jako by Stalin byl nikdy neexistoval, a snaží se vydávat jeho praktické a ideologické dílo za kolektivní výtvar strany a jejích vedoucích orgánů, svědčí o vitalitě Stalinových myšlenek a o jejich institucionální objektivisaci. Technické vynálezy životního významu pro lidstvo, jako oheň nebo kolo, nemají autora. (...)

Tak je tomu i se Stalinem a stalinismem. Oficiální sovětská společnost se snaží Stalina zapomenout, ale stalinismus bez Stalina je stejně živý jako dříve a stále představuje její institucionální a ideologický základ. Ideologie „reálného socialismu“ má své prameny ve stalinismu.

Lze dokonce říci, že jádro doktriny se zvláště nezměnilo. *Grosso modo*, doktrina marxismu-leninismu zůstala, jak ji Stalin vypracoval a kodifikoval, s výjimkou menších, sotva viditelných úprav v obsahu a ve formě. Některé myšlenky se vynechaly, jiné se staly součástí doktriny; význam některých termínů se pozměnil, důraz se přesunul.

Ideologie „reálného socialismu“ není rozchodem se stalinským marxismem-leninismem, ale spíše novým návodem k jeho použití, novým pravidlem jeho interpretace a reinterpetace. V této ideologii se marxismus-leninismus definitivně mění ze zbyrokratizované revoluční doktriny v doktrinu posvěcující sociální *status quo*, v návod k použití pro výkon hrubé moci, v nástroj řízení současnosti.

Několik stručných poznámek o změnách ve formě: Pod vlivem formule o „reálném socialismu“ se marxismus-leninismus čím dál více ochuzuje a omezuje se na soupis „principů“. Tyto „všeobecně platné principy“ marxismu-leninismu lze vypočítat téměř na prstech jedné ruky. Podle projevu nynějších sovětských vedoucích a jejich poručíků v Praze, Berlíně a Sofii, axiomata „reálného socialismu“ jsou: vedoucí úloha marxisticko-leninské strany ve společnosti a ve státě; budování socialistického státu, který vykonává funkci diktatury proletariátu; znárodnění výrobních prostředků, přírodních zdrojů, atd; plánování a plánovitě řízení národního hospodářství; proletářský internacionalismus; atd.

Ve skutečnosti nejde o principy, ale prostě o několik základních pravidel, která nová vládnoucí špička musí zachovávat. Termín „princip“ se tradicí a setrvačností uchovává ve slovníku „reálného socialismu“, má však málo společného s principy marxisticko-leninské doktriny období stalinismu; jde spíše o karikaturu.

„Ortodoxní“ marxismus Druhé Internacionály (Kautsky, Plechanov a jiní) přeměnil kritickou, tj. dialektickou teorii kapitalistické společnosti a dělnického hnutí, vypracovanou Marxem, v marxismus neboli systematisovanou doktrinu, která chce být „*Weltanschauung*“, obecnou vědou o „nejobecnějších zákonech přírody, společnosti a myšlení“. Lenin dal marxismu voluntaristickou a instrumentalistickou interpretaci. A Stalin se, jako první, pokusil vyložit leninismus *more geometrico*, omeziv marxismus na principy, z nichž vyvozoval logické důsledky. Tato deduktivní metoda založená na sylogismu (a u Stalina zejména na paralogismech) nebyla nijak originální. Stalin se inspiroval teologií a scholastickou filosofií. Nebyl ovšem na úrovni jejich pojmové přesnosti a jejich přísné logiky. Tohoto postupu stále používá právní dogmatika v exegesi pozitivního práva. Hledá v textech zákonů jejich základní principy a používá jich k interpretaci smyslu jednotlivých opatření. Tato metoda je bezpochyby nutná a užitečná v interpretaci a systematizaci pozitivního práva; zato, zcela sterilní v oblasti nových znalostí, byla, v aplikaci na marxismus, produktivní pouze v jednom smyslu: umožnila vybudovat a systematizovat „leninismus“, později přejmenovaný na

„marxismus-leninismus“. Pomocí svých principů a své „axiomatické metody“ se Stalinovi zároveň podařilo v zárodku zlikvidovat jiné možné interpretace „leninismu“ a — pokud se rozvinuly — účinně proti nim bojovat jako proti kacířství ve zjevném rozporu s „posvátnými“ principy.

V období „reálného socialismu“ ztratily principy marxismu-leninismu i tuto fiktivní produktivitu začínajícího stalinismu. Neslouží už ani k interpretaci, ani k systematisaci. Podobají se spíše signálu, který ve zkratce vyjadřuje příkazy a zákazy. Úřední sdělení publikovaná po setkáních kremelských vládců s vedoucími činiteli „bratrských stran“ osvětlují tuto funkci „principů marxismu-leninismu“. Odkaz na principy je často poslední výstrahou, například před vojenskou intervencí v Československu nebo před pučem generála Jaruzelského v Polsku. V takových situacích se ani nepovažuje za nutné principy vyjmenovávat, stačí je připomenout *en bloc*.

„Principy marxismu-leninismu“ se tak v období „reálného socialismu“ čím dál více podobají známé trojdílné formulaci hraběte Uvarova, který byl ministrem cara Mikuláše I.: „Samoděržaví — národnost — pravoslaví“. Doktrina se tak omezila na několik základních a neměnitelných hesel. Ve formulaci hraběte Uvarova by bylo snadné zaměnit „vedoucí úlohu strany“ za „samoděržaví“, nebo nahradit „národnost“ „morální a politickou jednotou lidu“ či „pravoslaví“ „stranickým duchem“. Ale podstatná je podobnost funkce principů hraběte Uvarova a funkce principů současného marxismu-leninismu, jejich konservativní ráz. Proklamují nezměnitelnost základů společnosti, dávají do klatby změnu a brání novým myšlenkám. (1)

S tímto formalismem principů jde ruku v ruce ritualisace doktriny marxismu-leninismu. Ritualisaci doktriny, neustálé opakování témat, formulí a citátů, doprovází ritualisace jazyka. Ideologie, ritualisovaná ritualisovaným slovem, je šířena hromadnými sdělovacími prostředky, které připomínají tibetské „modlicí mlýnky“. To vše se opírá o stále zdokonalovaný systém svátků, oslav a ztrnulých obřadů a připodobňuje tak vládnoucí komunistickou stranu k církvi, samozřejmě ateistické církvi. Tento fenomén nazývám liturgickým marxismem-leninismem. Tato proměna, která začala ve stalinském období, se dovršuje v období „reálného socialismu“. Zatímco za Stalina obřady

a ceremonie podepíraly a doprovázely doktrinu, v období „reálného socialismu“ je „logos“, ideologické slovo, zcela pohlceno obřadem a mění se v jeho pomocný nástroj. Význam liturgického marxismu-leninismu roste úměrně k tomu, jak se ideologie zbavuje posledních zbytků racionálního obsahu a definitivně ztrácí schopnost vysvětlovat společenskou realitu. Protože jde o jev zásadního významu, věnuji mu samostatnou kapitolu; zde se o něm jen zmiňuji v souvislosti s formálními změnami ideologie. Mimochodem — tato ritualisace marxisticko-leninské ideologie navazuje na tradice východní církve. Pravoslavná církev vždy dávala větší důraz na ceremonie než na teologii. Byla a je především liturgickou církví. Věřící si osvojuje logos prostřednictvím obřadů.

Úpadek formy marxisticko-leninské ideologie v období „reálného socialismu“ je doprovázen intelektuálním úpadkem jejich sloužících. Teoretici ani skuteční ideologové už neexistují. Ideologie „reálného socialismu“ má pouze úředníky, kteří spravují hotová ideologická představení, jejich pragmatická seskupování a pokladnici citátů z Lenina a z projevů právě úřadujícího generálního tajemníka; má byrokratické správce zbyrokratisované „ideologické práce“.

Doba, kdy Ždanov a jeho partneři v bratrských stranách, jako Révai v Maďarsku, zasahovali do filosofických a uměleckých diskusí a snažili se tak dát posilující injekce umdlévající ideologii, patří nenávratně do minulosti. Jejich dnešní následovníci již nemají co říci. Nesnaží se už vyvolávat „ideologické události“. Duch vynalézavosti je opustil, zdá se definitivně. Nanejvýš občas přednesou dlouhé nudné proslovy na plenárních zasedáních ÚV, aby potvrdili naprostou nepřítomnost nových myšlenek.

Je naprostým omylem označovat byrokraty, kteří spravují „ideologickou práci“ — jako Suslov nebo jeho nástupce Černěnko — za „strážce pravověrnosti“. Tento titul snad odpovídal ještě Ždanovovi, ale je zcela nesprávné ho užívat pokud jde o hlídače oficiální ideologické sterility. Tito byrokraté jsou neschopni tvořit — a nic nevytvářejí. Pouze podepisují a přednášejí zprávy vypracované anonymními byrokratickými pomocníky. Tyto zprávy jsou skutečnými oběžníky určenými podrženy na „ideologické frontě“: stranickým tajemníkům

odpovědným za ideologickou práci, profesorům marxismu-leninismu, novinářům atd. Vzhledem k tomu, že jim zcela chybí originalita, jsou snadno nahraditelní a zaměnitelní.

Není tedy překvapující, že titul teoretika je úředně udělován generálnímu tajemníkovi, který je právě ve funkci. To vyplývá z byrokratické logiky. Jako vrchní vedoucí strany-církve je zároveň jejím veleknězem. Je bezprostředním následovníkem Lenina (ve skutečnosti Stalina) a má se tedy za to, že má automaticky vlastnosti velkého teoretika. Je nemožné ověřit, zda si to sovětská byrokracie skutečně myslí, ale přinejmenším to předstírá. Tak či onak, velebení teoretických výkonů úřadujícího generálního tajemníka svědčí o žalostné představě o teorii. Banálnosti vyslovené Brežněvem byly oslavovány jeho pochlebničky jako obohacení vědy. Stejně je tomu s Andropovem. Za několik měsíců, kdy je ve funkci generálního tajemníka, stačil pouze přednést několik projevů a publikovat jeden článek; nicméně již platí za teoretika. (2)

A nakonec několik slov o modifikacích v obsahu marxisticko-leninské doktriny pod vlivem ideologie „reálného socialismu“. Nejdůležitější se týká fázi přechodu od nižšího stupně k vyššímu stupni komunismu. Po úplném nezdaru Programu KSSS přijatého XXII. sjezdem v roce 1961 a jeho slibu pozemského ráje, byl přechod k vyššímu stupni komunismu odložen na neurčito. Nadále se ví, že nejen komunistická společnost jako celek, nýbrž i její nižší fáze mají mnoho stupňů.

Podle ideologů „reálného socialismu“ je přechod od socialismu ke komunismu daleko složitější, než si Marx a Lenin představovali. První fáze komunismu (socialismus) se dělí na období přechodu od kapitalismu k socialismu (období revolučních přeměn), za druhé na období, kdy se budují základy socialismu, a konečně na období rozvinutého socialismu, které se opět člení na několik etap.

Současní vládcové definují rozvinutý socialismus jako dlouhou historickou etapu. Konstatují, že sovětská společnost je už na jejím prahu, ale jsou velmi diskrétní pokud jde o její trvání. Vyvodili prostě závěry z neúspěchu programu přijatého za Chruščeva a neslibují už příchod vyššího stadia komunismu. Lze čekat, že ve vhodnou dobu vynaleznou jiná historická období, jež oddělují sovětskou společnost od jejího „cíle“. Z hlediska

ideologie „reálného socialismu“ komunismus tak začíná připomínat *Deus absconditus* teologů: vzdaluje se od věřícího úměrně tomu, jak se mu věřící přibližuje. (3)

Podle svých ideologů je rozvinutý socialismus společnosti, v níž ekonomická základna, společenská struktura a politický systém, které odpovídají principům socialismu, byly už vybudovány. Je to socialismus, který se vyvíjí na svých vlastních základech. Někteří autoři definují rozvinutý socialismus jako „organickou kvalitativní totalitu“, která ve svém vývoji podřizuje svým principům a pravidlům stále nové oblasti společenského života a odstraňuje přežitky společenského řádu, založeného na soukromém vlastnictví, i sociální jevy cizí socialismu. Organická totalita tak směřuje ke své definitivní formě. (4)

Z toho vyplývá, že je jí třeba po všech stránkách zdokonalovat, aby se stávala stále více totalitární. Andropov charakterizuje tento úkol jako osu nové verze programu strany a Černěnko definuje zdokonalování socialismu jako „strategický úkol“. V tomto ohledu jsou sovětské vedoucí činitelé daleko výmluvnější a přesnější, než když mluví o vyšší fázi komunismu.

Podle Andropova, rozvinutý socialismus směřuje k společenské homogenitě: „Život ukazuje, že beztřídní společenská struktura se vytvoří, podle všeho, ve svých základních a obecných rysech již v etapě zralého socialismu.“ Samozřejmě že tato stejnorodost společnosti naprosto neznamená, že se politbyro rozpustí v homogenní masě pracujících. To by si mohli myslit jen prostřácci. Ve skutečnosti se společnost stane více stejnorodou, protože její politický systém nebude mít trhliny, protože strana bude ještě lépe vykonávat svou řídicí úlohu a neponechá mezi sebou a lidem žádné prázdno, „v němž by se mohli objevit samozvanci a snažit se uchvátit funkci mluvčích zájmů pracujících.“ (5) Aby se dosáhlo tohoto cíle, je nutno zdokonalovat jak výrobní vztahy, tak politický systém ve smyslu etatismu. Hlavní cesta tohoto zdokonalování záleží v rozvoji všelidového státu a v postupném rozšiřování účasti mas na řízení společnosti. Tak byla objevena zlatá střední cesta mezi Stalinovou doktrínou o upevňování státu za komunismu a Chruščevovou myšlenkou o komunistickém *self-government*.

K. Marx založil svou teorii o odumírání státu po vítězné sociální revoluci na myšlence obecní samosprávy. V Rusku se

stal opak: obce byly zestátněny a slaboučké prvky obecní a oblastní samosprávy, které obtížně vznikaly během posledních desetiletí starého režimu, byly zrušeny. A jako vymoženost budoucnosti se slibuje, že občanům bude poskytnuta možnost zasedat v jakýchsi komisích organizovaných kolem státních orgánů, aby pomáhaly byrokracii uskutečňovat nahoře přijatá rozhodnutí. Homogenisace sociální struktury, představovaná ideologií „reálného socialismu“ jako cíl, má pouze jediný smysl: zdokonalit systém ve smyslu etatismu, zabránit jakékoli formě volného sdružení a autonomního výrazu zájmu sociálních skupin. Homogenita je identická — v tom je její skrytý smysl — s byrokratickým totalitarismem. A protože národnostní pestrost sovětského imperia je vážnou překážkou „homogenisace sociální struktury“, je nutno zesílit rusifikaci, jak přímou, jazykovou, tak nepřímou, kulturní, tím, že se národům imperia vnutí nejen ruština, nýbrž i byrokratická masová kultura. Oprášila se stará stalinská doktrína o budoucím splynutí národů a národních jazyků v jediný mezinárodní jazyk, ve smyslu, který je v dané situaci zcela jednoznačný, přes odkazy na Lenina a přes opatrnost, s níž o těchto otázkách Andropov mluví. A Černěnko z toho vyvozuje praktické závěry. (6) Podle jeho logiky, každý „domorodec“ je povinen asimilovat ruštinu, aby se seznámil se světovou kulturou a rozšířil své kontakty se světem. Rusifikace má dvojí cíl. Jednak usnadňuje práci civilní i vojenské byrokracii, jednak zesiluje čínskou zeď, která odděluje národy sovětského imperia od světové kultury.

Ideologie „reálného socialismu“ opustila heslo „dohnat a předejít nejvyspělejší kapitalistické státy ve výrobě na hlavu“, samozřejmě s výjimkou zbrojního průmyslu. Kromě praktického neúspěchu, jde také o ideologické příčiny, s neúspěchem těsně spojené, které určují opuštění tohoto cíle. Z myšlenky, že rozvinutý socialismus je organická totalita vyvíjející se na vlastní základně, vyplývá zbytečnost a nemožnost srovnávat jej s kapitalismem pokud jde o kvantitativní růst. Každý organismus má svůj rytmus růstu; růst žita není souměřitelný s růstem smrku, jak pokud jde o rytmus, tak o výsledek. Bylo by tedy nesmyslné srovnávat kvantitativní rozvoj kapitalistických zemí a zemí rozvinutého socialismu. Z nouze se stala ctnost.

Ideologové „reálného socialismu“ mluví stále častěji

o falešnosti kvantitativních kritérií a začínají vyzvedávat, jako dobří adepti sociologického organicismu, čistě kvalitativní kritéria. Objevili pojem kvalita života, jež odmítali ještě před patnácti lety. Tento pojem ovšem překřtili na „socialistickou civilizaci“ a obohatili jej o moralisující a ideologické složky a o prvky boje proti plýtvání, jak se nyní prosazuje v nejnávštějnějších kapitalistických zemích. (7)

Doktrína o vyspělém nebo zralém socialismu — dlouhé epoše určené kvalitativně a neomezené v čase — zdůrazňuje konservativní rysy ideologie „reálného socialismu“. Vyspělý socialismus není už přechodným obdobím, ale epochou, která trvá velmi dlouho. Oficiální periodisace dějin a koncepce historického času, který se odráží v kalendáři a v opakovaných kampaních vedoucích prostředky hromadné komunikace, svědčí o tomto konservativním duchu a zároveň k němu přispívají. Stačí otevřít učebnici sovětských dějin: každý sjezd strany je charakterisován jako „historický“ a jako počátek historické epochy. A každá epocha je opět rozdělena na kratší období, jejichž dočasnými mezníky jsou zasedání Ústředního výboru, rovněž „historická“. A čas mezi těmito mezníky je naplněn úsilím celé společnosti plnit usnesení orgánů strany. Dějiny jsou tak napsány předem a zabezpečeny proti novému a nepředvídanému. Tato pseudo-historiografie založená na pseudo-událostech vede k hegemonisaci historického času, minulosti, přítomnosti a zejména budoucnosti. Zkuste rozlišit XXIV. sjezd KSSS od XXV. nebo XXVI.: Podobají se jeden druhému jako vejce vejci. I sovětské vedoucí jsou nuceni se odvolávat jedním dechem na tyto tři sjezdy brežněvovského období, tak jsou od sebe nerozeznatelné.

Stejnou způsobu se používá v ostatních zemích „reálného socialismu“. V oficiální historiografii normalisovaného režimu v Československu vypadá skutečná historická událost, Pražské jaro, jako malá krize mezi dvěma „velkými událostmi“ v dějinách země: mezi XIII. sjezdem KSČ (za Novotného) a XIV. sjezdem (samozřejmě nejde o Vysočanský sjezd v srpnu 1968, ale o sjezd z roku 1971). Tímto způsobem jsou současné dějiny představovány jako monotónní kontinuum, rytmisované věčným návratem téhož.

Přítomnost není začátkem budoucnosti, ale posledním okamžikem minulosti. Navíc — a to vyplývá z kontroly kalen-

dáře založeného na výročích a jejich oslavách — historický čas se vyvíjí v prostoru a minulost existuje zároveň s přítomností a je považována za prvek přítomnosti i budoucnosti. (8)

Pod vládou ideologie „reálného socialismu“ byly opuštěny všechny velké projekty minulosti a více se o nich nemluví: plán přeměny přírody, revoluce v každodenním životě a v životním způsobu, myšlenka o všestranném rozvoji člověka, odumírání státu. Už nikdo nesní o tom, že každá kuchařka se naučí řídit stát, a nikdo nevěří, že se každá kuchařka změní ve státníka. Naopak, státníci sestoupili na úroveň kuchařky: řídí stát a společnost jako ona, podle knihy byrokratických receptů. Utopie u moci byla nahrazena byrokratickou antiutopií. Ruský revoluční elán, považovaný Stalinem za podstatný rys „leninského stylu práce“, se vypařil. Stalin ovšem spojuje tento prvek s jiným, neméně podstatným: s „americkým praktickým smyslem“. „Ruský revoluční elán“ — napsal před téměř šedesáti lety — „je protilek proti setrvačnosti, rutině, konservatismu, stagnaci myšlení, otrockému podřizování tradicím předků. Ruský revoluční elán, toť oživující síla, která probouzí myšlenky, tlačí vpřed, rozbíjí minulost, dává perspektivu. Bez tohoto elánu není možné žádné pokrokové hnutí. Ale v praxi může snadno degenerovat v prázdnou „revoluční“ manilovštinu, není-li spojen s americkým praktickým smyslem v práci . . . Ale americký praktický smysl může snadno degenerovat v úzký a bezprincipiální affairismus, není-li spjat s ruským revolučním elánem.“ (9) Stalinovo hodnocení je překonáno: pod znamením „reálného socialismu“ se zkomatělá byrokratická rutina spojuje s přízemním affairismem, liturgický marxismus-leninismus obřadů a veřejných oslav jde ruku v ruce s hodnotami spotřební společnosti po americkém způsobu v každodenním životě.

Liturgický marxismus-leninismus

Liturgický marxismus-leninismus je produkt odvozený z ideologizovaného marxismu, který definitivně ztratil své rysy kritické teorie a stal se nepoužitelným jako nástroj sociologické analýzy společenských jevů. Tato forma marxismu-leninismu, zcela sterilní pokud jde o myšlenky i pokud jde o znalosti, není nedávného původu. Pochází ze stalinské epochy, ale v současné

době se její význam zvýšil. Zatímco za Stalina byla marxistickoleninská liturgie ještě pouhým přívěskem státní ideologie, v období ideologie „reálného socialismu“ se zmocnila doktriny a pohltila ji. Současný marxismus-leninismus je liturgií a téměř ničím jiným.

Tato liturgisace marxismu-leninismu má za následek jeho formalisaci, jeho přeměnu ve ztuhlý soubor pečlivě popsaných gest a symbolických akcí. Jde o přesná pravidla pro ritualizované projevy a ritualizované chování. Jde o marxismus-leninismus pro potřebu velkých slavnostních mší, svátků a oslav výročí, jimiž se režim snaží ospravedlnit svou existenci. Jde o marxismus-leninismus ztělesněný v gestech, v ikonách, v ceremoniích a v obřadech. (10)

Liturgický marxismus-leninismus má své symboly mytologické, rituální a ikonografické. Jeho celková studie přesahuje jak rámec této úvahy, tak moje síly. Proto se soustředím pouze na tři prvky liturgického marxismu-leninismu, které považuji za nejpodstatnější: na leninskou mytologii a kult generálního tajemníka, na občanské svátky a kontrolu kalendáře, na ceremonie a rituály vztahující se jak k veřejným svátkům, tak k životu jednotlivce.

Budiž mimochodem řečeno, ritualizovaný marxismus-leninismus vytváří novou pseudo-vědu: normativní marxistickoleninskou liturgii, jejímž účelem je vypracovávat a kanonizovat podrobná pravidla ceremonií a nových obřadů. A jakmile se tento obor konstituoval, vytváří si také aparátčiky specializované v obřadech a v organisování svátků. (11)

Leninská mytologie a kult generálního tajemníka

Leninský mýtus a kult Lenina jsou důležitými prvky v ideologii „reálného socialismu“. Téměř náboženský kult Lenina se zrodil hned po jeho smrti: svědčí o tom pojem „leninismus“ vynalezený Zinověvem („Lenin je mrtev — ať žije leninismus“) a stavba mausolea. Mausoleum, zvláštní směs náboženských představ z doby faraonů, pouťových atrakcí a supernaturalistického musea voskových figurin, nejprve šokovalo západní citění. Časem si na to svět zvykl a dokonce začal hledat omluvy. „Bratrské země“ to zpočátku napodobovaly, ale s malým úspěchem. Mausoleum K. Gottwalda v Československu bylo

zrušeno. V současné době existuje v evropských zemích sovětského bloku pouze mausoleum Dimitrova v Sofii. (12)

Leninovo mausoleum je nejdůležitější hmotnou podporou leninské mytologie. Je však jen středem skutečné materiální infrastruktury, jejímiž dalšími prvky jsou Ústřední Leninovo museum v Moskvě, jeho odbočky v hlavních městech svazových republik, musea stejného typu ve všech „bratrských“ zemích, místní musea na leninských místech (místa, kudy Lenin prošel, nebo kde bydlil), Leninovy pomníky (jen v Československu jich je přes padesát!). Protože kult nemůže být bez ostatků a protože mumie je jen jedna, byly v těchto chrámech shromážděny leninské předměty: židle, na níž seděl, kalamář, do něhož namočil své pero, telefonní aparát, kterého použil, a dokonce parní lokomotiva, opravená během první „soboty komunistické práce“, jíž se Lenin osobně zúčastnil v roce 1919.

Nezapomínejme Ústav marxismu-leninismu při ÚV KSSS, který má trojí funkci: Jednak sbírá pro své archivy leninské dokumenty, každý kousek papíru, kde Lenin poznamenal dvě slova, včetně objednacích lístků, které vyplňoval ve veřejné knihovně. Za druhé: Ústav svými dokumenty obohacuje Leninovy sebrané spisy a tematické výběry, v nichž Lenin figuruje jako politický myslitel, ale i jako zakladatel sovětského rozhlasu, kinematografie a letectví. Třetí funkce je hagiografická. Protože oficiální životopis v jednom svazku je považován za příliš stručný a skromný, Ústav postavil skutečnou hagiografickou pyramidu — Kroniku života V. I. Lenina ve dvanácti svazcích, kde Leninovy činy a gesta jsou popsána den za dnem a hodinu za hodinou. Budiž mimochodem řečeno, že tato kronika se stala výchozím bodem pro podnik sovětské televize, neméně nestvůrný: seriál o dvaceti čtyřech částech o Leninově životě. Televizní diváci zemí „reálného socialismu“ mají štěstí, že mohou během dvaceti čtyř večerů shlédnout na obrazovce Lenina jako dítě, Lenina diskutujícího s fariseji, Lenina pokoušeného Satanem, Lenina obklopeného učedníky, mezi nimiž jsou jak jeho oblíbenci, tak i zrádce Jidáš (Trocký, samozřejmě).

Leninská mytologie — souhrn mýtů o činech hrdiny téměř nadpřirozených schopností — je šířena literaturou, oficiální historiografií, divadlem, filmem a masovými sdělovacími prostředky. Text je vyšperkován vybranými leninskými bájemi,

výpravými ilustracemi, alegorickými a symbolickými sochami a systémem leninských obřadů a gest: oslavami leninských výročí, „sobotami komunistické práce“. Tisk mluví o vzorných filatelistech, kteří sbírají pouze známky s obrazem Lenina. Uveřejňuje fotografie funkcionářů, kteří při svých projevech na stranických schůzích napodobují mimiku a gesta Lenina, či spíše jeho obrazů a soch: hlava mírně nakloněna dozadu, brada vyjadřující vůli, pravá ruka natažena, ukazuje ke konečnému cíli. Komsomolci a pionýři organizují vycházky, výlety a výstupy na hory na leninských místech a sledují Leninovy stopy do nejmenších detailů.

Některé symbolické akce leninského kultu nabývají mystického charakteru: s Leninem se zachází, jako by byl fyzicky naživu. Například při prověrce stranických záznamů a výměně stranických legitimací je legitimace č. 1 vystavena V. I. Leninovi (a legitimace č. 2 generálnímu tajemníkovi, který je právě ve funkci). Lenin je stálým poslancem moskevského městského sovětu. Nejenže mu vystaví poslaneckou legitimaci, ale také mu rezervují židli v zasedací síni. V ritualisovaném jazyku existují slovní obraty, které naznačují existenci mystického spojení mezi stranou a Leninem. Například funkcionář, který hledá citát z Lenina, neřekne „Budu hledat v Leninových sebraných spisech“, nýbrž „Budu konsultovat Vladimíra Iljiče.“ Ještě zvláštnější je případ paní Lazurkinové, staré funkcionářky strany, která ztrávila léta ve stalinských táborech. Byla rehabilitována za Chruščeva, zvolena delegátkou na XXII. sjezd; ve svém projevu vypravovala, že se jí v noci, ve snu, zjevil Lenin a mluvil s ní. Žádal, aby ho v mausoleu zbavili obtížné společnosti jeho nehodného následovníka, a prosil ji, aby toto přání tlumočila sjezdu.

I když je třeba říci, že mystická komunikace s leninským záhrobím je nyní jev dosti vzácný, existence těchto iracionálních prvků v leninské mytologii a kultu je dosti znepokojující. Je velmi těžké předvídat — ale je možné, že tento jev v budoucnu zesílí pod vlivem iracionality oficiální ideologie a její rostoucí ritualisace. Účast na obřadech a ceremoniích nejenže může mít za následek nudu a frustraci, ale v některých případech může vést k exaltaci a dokonce ke skutečné mystice.

Váha leninské mytologie v ideologii „reálného socialismu“ se

rozhodně zvyšuje. Stejně je tomu s téměř náboženským kultem Lenina, který vede až k zbožnění. Strana ovšem vždy zásadně odsuzovala „kult osobnosti“ a zbožňování historických hrdinů (i za stalinské epochy a včetně samotného Stalina), ale v praxi s tím nikdy nepřestala. Odkud pochází tento zjevný rozpor mezi vyhlášenými principy a zcela opačnou praxí? Z toho, že „kult osobnosti“ vyplývá ze samé struktury antidemokratického a totalitního režimu a že je k jeho fungování nezbytný. Kult nejvyššího vůdce má ovšem své fantastické složky, čistě ideologické, a své výstřelky: Stalinův „orientální“ charakter dal kultu zvláštní zabarvení a styl. Ale zároveň má kult šéfa vládnoucí strany své racionální prvky, které odrážejí skutečnost. V systému sovětského typu je úloha generálního tajemníka skutečně mimořádná — nikoli pro jeho individuální „geniální“ schopnosti, ale vzhledem k významu vykonávané funkce. Generální tajemník ztělesňuje nadvládu nové třídy; je nejen vrcholem pyramidy moci, ale jistým způsobem také její základnou. Je bodem, kde jakékoli usnesení začíná a končí. Funkce s přemrštěnou pravomocí mu téměř dodává svatozáře, i když individuálně může být osobností zcela prostřední. Nadvláda nové mocenské špičky se personalisuje. Kult nejvyššího vůdce je symbolický doplněk funkce a ideologický odraz sociální reality.

Proto kult Lenina se zrodil téměř zároveň se sovětskou mocí, i když za jeho života neměl tu téměř náboženskou formu, již nabyl ihned po jeho smrti. Jestliže si jeho kult od té doby zachovává svou vnitřní ideologickou strukturu, několikrát se změnil ve svých funkcích. Zpočátku sloužil jako ospravedlnění moci vykonávané triumvirátem starých bolševiků (Zinověv, Kameněv, Stalin), „nejlepších žáků“ Lenina. Protože Lenin byl vůdce charismatický, nebylo možné okamžitě vytvořit kult jeho nástupců. Od konce dvacátých let se kult Lenina změnil v prodloužený a ideologický doplněk kultu Stalina. Všechny chvalozpěvy na Lenina se přímo vztahují na Stalina, „důstojného pokračovatele Leninova díla“, „Lenina dneška“. (13)

Je samozřejmé, že odsouzení Stalinova kultu a jeho zločinů na XX. sjezdu KSSS a vyhlášení „návratu k leninským normám“ v životě strany a státu vyvolalo nový rozkvet kultu Lenina. Bylo nutné zaplnit ideologické prázdno, které zanechala destrukce stalinského mýtu. (14) Zbožnění Stalina se ukázalo být nebez-

pečně pro samu vládnoucí špičku. Kult generálních tajemníků bez „charismatu“, kteří následovali po Stalinovi — Chruščev, Brežněv, Andropov — není možný jinak než ve formě kultu Lenina. Svítí skromněji — jako měsíc odráží paprsky nesmrtelného slunce. Osoby, jimž slouží kult Lenina, se mění a budou se měnit, ale struktura kultovní mentality zůstává nezměnitelná. Anekdota z období částečné destalinisace může sloužit za příklad: vypráví se, že v jedné svazové republice ve střední Asii se rozhodli — aby napravili důsledky kultu osobnosti — že zboří sochu Stalina, vysokou dvacet metrů, a nahradí ji sochou Lenina, ještě gigantičtější.

Historický materialismus hlásaný ideologií „reálného socialismu“ je jen slovní klišé, pouhý zbytek marxistického slovníku. Ve skutečnosti se „reálný socialismus“ přeměnil v nejvulgárnější idealistickou koncepci dějin, která — až na několik termínů — nemá nic společného s Marxovou teorií. Soudím, že tomu nemůže být jinak: historický materialismus je nepoužitelný v rámci „reálného socialismu“, nemá místa v jeho struktuře. Nemůže sloužit k ospravedlnění zavedeného pořádku, a proto odumřel a nelze jej oživit. Návrat k Marxovu historickému materialismu, s jeho funkcemi bořit a demystifikovat, je myslitelný jen mimo režim.

Je tedy možno v současném kultu Lenina rozlišovat dva prvky: jeden nadčasový (adorace ideálního vůdce a otce byrokracie), druhý dočasný (kult úřadujícího generálního tajemníka, který nahrazuje nedostatek vlastního charismatu Leninem).

Leninův kult vykonává několik funkcí. Za prvé je to funkce mýtu zakladatele. Ospravedlňuje nastolenou moc. Antidemokratický režim ji potřebuje a bude potřebovat, čím více se vzdaluje od historické události, od Říjnové revoluce, v níž hledá svou legitimitu. SSSR v tom není výjimečný: všechny autoritářské a diktátorské režimy, jejichž existence a instituce nejsou nastoleny z vůle lidu a nejsou ověřovány všeobecnými volbami, musejí hledat své oprávnění v Prozřetelnosti, v božském nebo historickém právu, nebo — což je případ sovětského režimu — v objektivních historických zákonech, které jej nastolily, a v činnosti napůl historického, napůl mýtického hrdiny, který byl nástrojem těchto zákonů.

Za druhé: Leninův kult byl, je a bude specifickou formou kultu

úřadujícího generálního tajemníka a ideologickou oporou jeho individuálních neschopností. Úřadující generální tajemník je vždy nejlepší leninista, vůdce národů Sovětského svazu a vůdce světové revoluce — i když se to dnes veřejně nehlásá. Jeho legitimita není odvozena od jeho předchůdce, není dědicem trůnu, ale přímým následovníkem Lenina, podobně jako římský papež pokračuje v posvátném poslání svatého Petra, prvního římského biskupa. Režimu se tak podařilo objevit ideologický prostředek, jak usnadnit poslušnost funkce. Ideologie „reálného socialismu“ pomáhá snáze zapomínat na trapné historické události a na „nedůstojné“ vrchní vedoucí, jako byli třeba Stalin a Chruščev. Mezi Leninem a Brežněvem nebyli prostředníci, ani mezi Andropovem a Leninem. (. . .)

Za třetí: kult Lenina má důležitou výchovnou funkci. Oficiální životopis Leninův je sbírka vzorů pro chování ve všech myslitelných situacích veřejného i soukromého života. S pseudohistorickými obrazy, vyráběnými ve velkém sovětskými mazaly a reprodukovanými v ilustrovaných časopisech, s filmy natočenými podle životopisu, s divadelními hrami a dokonce operami o Leninově životě, je Leninův kult náhražkou Nového zákona a jeho parabol. Ideologie „reálného socialismu“ tak vyměšuje ateistické pseudonáboženství, které není založené ani na víře, ani na zákonech. Její funkcí je vytvořit konformismus, nutný k tomu, aby režim fungoval v kruzích.

Kontrola kalendáře a občanské svátky

Rychlý pohled na sovětský kalendář nám řekne mnoho o sociální podstatě této společnosti, rozhodně více než některé byzantinské diskuse o neméně byzantinských definicích. Jeden svátek následuje za druhým, připomíná se a oslavuje se nejen sto let a padesát let historických událostí, ale i šedesáté, šedesáté páté, sedmdesáté atd. výročí stranického sjezdu, Leninovy brožurky nebo článku, výročí továren a kolchozů a, samozřejmě, výročí generálního tajemníka a členů politbyra. Odkud pochází ta neobvyklá struktura kalendáře, tato staromilská vášeň pro výročí, a co znamenají?

Aby zdůvodnili tento fetišismus kalendáře, jenž je nevyčerpatelným pramenem výročí a oslav a nevysychajícím zdrojem

pseudoudalostí naplňujících první stránky novin a vytlačujících skutečné události, ideologové „reálného socialismu“ se rádi odvolávají na Leninův aforismus — „Revoluce je svátkem utlačovaných a vykořisťovaných“. Pojmy „svátek“ a „revoluce“ mají tedy být nerozlučně spojeny. I kdyby se připustilo, že Říjnová revoluce byla prožívána jako svátek, je třeba konstatovat, že vztah mezi svátkem a revolucí se radikálně zvrátil ve společnosti, která z revoluce povstala. Během času se revoluce omezila na vzpomínkový svátek. Revoluce se už nedělá, nepokračuje se v ní, jen se oslavuje jako výročí, tedy jako událost v minulosti. Dodejme, že v období „reálného socialismu“ nejsou revoluce a socialismus ničím jiným než imaginárními prvky svátku. Je zbytečné je hledat v každodenním životě.

„Sociální revoluce XIX. století — psal K. Marx — nemůže odvozovat svou poesii z minulosti, ale jen z budoucnosti. Nemůže začít sama se sebou dříve, než zcela zlikviduje všechny pověry o minulosti. Dřívější revoluce potřebovaly historické reminiscence, aby samy před sebou zatajily svůj vlastní obsah. Revoluce XIX. století musí nechat mrtvým, aby pohřbívali své mrtvé, má-li uskutečnit svůj vlastní cíl. Dříve fráze přetékala přes obsah, nyní je to obsah, který přesahuje frázi.“ (15)

Bolševičti předáci samozřejmě znali dobře Marxovy texty. Nicméně se začali velmi rychle odchylovat od myšlenek Otce zakladatele. Předně, realita byla silnější než jejich úmysly. Za druhé k tomu přispěla i jistá tendence v jejich myšlení. N. Berďajev ji označuje jako neodolatelný sklon ruské inteligence přeměnit vše v náboženské dogma: darwinismus jako marxismus. Podle Berďajeva, ruská duše tíhne k všeobecnému, je zamílovaná do absolutna. Proto směšuje relativní s věčným, zvláštní s obecným. Přehání a potápí se do modloslužebnictví. Rus je schopen věnovat svou náboženskou energii věcem, které nejsou náboženské, a přistupovat s náboženským duchem k oblastem, jako je věda nebo život společnosti, kde vládne relativní a zvláštní. (16) Kdo nedůvěřuje Berďajevovi pro jeho rozhodný antimarxismus, může najít podobnou myšlenku u jiného ruského myslitele, tentokrát marxisty. Bogdanov například ve své Kritice materialismu a empiriokriticizmu vytýkal Leninovi tendenci k fideismu. (17) Podle mého mínění nikoliv neprávem. A nezapomínejme, že někteří bolševici, jako Lunačarskij a Gorkij, se po

porážce první ruské revoluce snažili spojit socialismus s náboženstvím: pokoušeli se interpretovat socialismus jako nové náboženství, pro budoucnost vhodnější. I když Lenin energicky bojoval proti těmto „konstruktérům Boha“, lze jejich myšlenky považovat za tendence, které nabyly vrchu po vítězství revoluce.

Tak či onak, bolševická strana nechala velmi rychle vstoupit oknem pověry minulosti, které vyhnala dveřmi. Během času objevila poesii nejen ve své vlastní minulosti, ale v ruské minulosti obecně. A nakonec rekonstruovala celou svou ideologii na základě „historických reminiscencí“. Svědčí o tom hlavní zdroj politických znalostí funkcionářů — příručka o dějinách komunistické strany.

Zpočátku, tak jako revoluce francouzská, nový režim očistil a přestavěl kalendář, i když nešel tak daleko jako jakobíni. Revoluce chtěla podříditi kalendář své kontrole a vnútit mu svou lineární koncepci historického času a svůj rytmus obnoveného společenského života. Zpočátku měla v této oblasti určitý úspěch. Avšak ve snaze zrušit poslední zbytky svátků náboženského původu a nadekretovat v „inflačním“ hnutí nové svátky a nová výročí, režim vypracoval kalendář obrácený do minulosti. A tak se nakonec dospělo k opaku. Nyní fetišisovaný a paséistický kalendář vnucuje společnosti koncepci historického času v kruhu a diktuje společenskému životu opakující se rytmus.

„Rudý kalendář“, zavedený roku 1918, zrušil jak svátky starého režimu, tak i svátky náboženské. Nahradil je šesti svátky: 1. ledna (Nový rok), 22. ledna (výročí „krvavé neděle“ roku 1905), 12. března (svržení samoděržaví), 18. března (výročí Pařížské komuny), 1. května a 7. října (výročí Revoluce). Navíc jiné dny, např. 8. března, 17. dubna (výročí masakru na řece Leně v roce 1912) atd. byly připomínány, ale nebyly to dny pracovního volna. V prvních letech po revoluci měly svátky skutečně revoluční charakter. Jejich oslava byla dost spontánní, jejich inscenace vynalézavá; časem se podobaly revolučním karnevalům. (18)

Za Stalina byl kalendář několikrát změněn. Některé svátky se změnilly na výroční, ale pracovní dny. Byla zavedena série dnů oslavujících povolání považovaná za důležitá; toto opatření však nezměnilo počet dní pracovního volna. V období po Stalinovi se seznam svátků věnovaných povoláním podstatně obohatil. Je

jich nyní téměř čtyřicet, počítají-li se svátky vojenských povolání (např. Den tankistů, Den dělostřelců atd.). Budiž mimochodem řečeno, že toto rozmnožení svátků obohatilo pouze ceremonie, nikoli volný čas sovětských pracujících. Celkem je v sovětském kalendáři jen osm svátků, kdy se nepracuje, zatímco např. ve Francii jich je jedenáct. Sovětský kalendář je věru zaměřen na výrobu.

Ve stalinském období se zásadně změnil charakter sovětských svátků. Z revolučních karnevalů nezůstalo nic. Svátky se naopak změnil v manifestace na oslavu existujícího pořádku. Jsou to skutečné státní svátky, militaristické a „vlastenecké“. Jsou svědectvím pořádku, tuhé sociální hierarchie a nepropustných přehrad ve společnosti. A nic nebylo ponecháno spontaneitě: dokonce i oficiální seznam hesel pro oslavy 1. máje je každoročně předem publikován na první stránce Pravdy. Při veřejných manifestacích, organizovaných skutečně jako architektura lidských mas, jsou úlohy rozděleny podle neměnného pravidla: vládcí se dívají na pracující s výše mausolea nebo s tribuny. Už dávno opustili myšlenku, že by mohli kráčet s průvodem, byť v jeho čele. S uspokojením pozorují své vlastní obrovské portréty nesené v průvodu a přijímají hold svých poddaných.

Je třeba prozkoumat funkci svátků, věnovaných povoláním (Den železničářů, Den hutníků, Den geologů, atd.), jejichž počet roste. Jejich zjevný cíl je zcela praktický: jde o pravidelnou příležitost zhodnotit výsledky jednoho odvětví národního hospodářství, vyznamenat úderníky a kritisovat nedostatky. Při této příležitosti se oslavují také „dělnické dynastie“, rodiny, kde se řemeslo předává bez přestávky z jedné generace na druhou. Dědeček byl zedník, vnuk jím bude také a povolání příštího novorozence je tak ideologicky předurčeno.

Ideologové „reálného socialismu“ rádi užívají, mluvíce o „dělnických dynastiích“, termínů jako „vynikající občané“ (znatnyje ljudi). Zdá se, že svátky, věnované povoláním, a patetický slovník (aristokratického původu) mají učinit povolání přitažlivější a přesvědčit mládež, aby vstoupila do jeho řad.

Troufám si nicméně vyslovit hypotézu, že tyto svátky brzdí třídní uvědomění všech pracujících. Jsou symbolickým nástrojem korporativních přehrad mezi pracujícími. Korporativní duch vštěpovaný státem je náhražkou cechu, této předběžné a počá-

teční formy třídního uvědomění. Pracující se organisovat nesmějí a stát je shromažďuje symbolicky prostřednictvím těchto svátků.

Za druhé — svátky povolání a také kult dělnických dynastií vyjadřuje tendenci k petrifikaci sociálních vrstev a také jí napomáhají. Tyto smybole ideologicky vyjadřují fakt, že dělníci i jejich potomci jsou odsouzeni zůstat dělníky, a že období zvýšené vertikální mobility s možnostmi rychlého sociálního vzestupu definitivně skončilo. Obecná stagnace a nehybnost společnosti jsou doprovázeny zmenšenou možností sociálního vzestupu a tím, že společenské úlohy se individuálně dědí.

A za třetí — svátky povolání napomáhají vytvářet nové „pseudonáboženství práce“. Rozšiřují vliv režimu na volný čas a postupně jej zmenšují prostřednictvím ceremonií, jež jsou samy o sobě neproduktivní, ale jsou užitečné k zvýšení výroby, protože nutí pracující, aby myslili méně na volný čas a více na dřinu.

Pod vlivem ideologie „reálného socialismu“ se občanské svátky změnil v pečlivě organisovanou rutinu. Jakýkoli element dionýské slavnosti z nich byl preventivně odstraněn. Jsou slaveny v pořádku, jako manifestace pořádku, poslušnosti, vojenské síly a společenské hierarchie. Ideologie „reálného socialismu“, ztělesněná takto v akcích a symbolech dobře viditelných a hmatatelných, se pokouší mobilizovat iracionálně na svou podporu. Příručka nové sovětské společenské vědy — vědy o svátcích, ceremoniích a obřadech — o tom říká otevřeně: „Specifickým rysem oslav jakožto nástroje komunistické výchovy je to, že ovlivňují vědomí člověka, a to jak racionálně, tak i emocionálně.“ (19) V tomto spojení dvou prvků převažuje ovšem iracionálně. „Vědecký socialismus“ se tak mění v nástroj sociální magie. Podle téže příručky jsou svátky, ceremonie a oslavy „účinným prostředkem výchovy lidí v duchu marxisticko-leninské ideologie“. (20)

Marxismus-leninismus je tak dobře definován jako to, čím se dnes skutečně stal: jako souhrn ceremonií a oslav.

V období „reálného socialismu“ byla převrácena hierarchie pozemských hodnot. Slavná a mýtická minulost byla vynesena na vrchol. V ideologické kampani proti korupci a jiným „přežitkům kapitalismu“ se na ni odvolávají jako na dobu všech ctností. Dnešek je hodnocen lépe než býval v období, kdy vládl revoluční chiliasmus, ale je chápán jako pouhé pokračování minulosti.

Minulost se cyklicky vynořuje v přítomnosti, historické události (např. Říjnová revoluce, kolektivisace nebo Velká vlastenecká válka) jsou změněny v mýtus; z historických osob se staly vzory (např. zakladatel Čeky, Felix Dzeržinskij, se stal „rytířem revoluce“ nebo „svědomím revoluce“), z policejních institucí (Čeka, GPU, NKVD — předchůdci dnešní KGB) se staly Herkulovy zbraně, „meč revolučního proletariátu“. Protože historický čas ztratil svou chiliastickou finalitu, začíná se podobat cyklické koncepci času. (21)

Každý kalendář je ovšem založen na nebeské mechanice a na odpovídajících přírodních cyklech. Z toho vyplývá opakování. Kalendář má však zároveň společenský a historický základ, organizuje společenský čas. A v této funkci je podřízen převládající koncepci historického a společenského času. Tím je otevřen nejen minulosti, ale i budoucnosti. Ale zcela ateistický ráz sovětského kalendáře a odstranění všech původně křesťanských svátků jej nebezpečně přibližuje starému zemědělskému kalendáři, uzavřenému v rytmech přírody. Všechny země sovětského imperia si ovšem netroufaly jít tak daleko. Aspoň dva tradiční svátky byly zachovány: vánoce a velikonoce. Avšak ideologie „reálného socialismu“ se snaží je zbavit zbytků náboženského obsahu a pokouší se udělat z vánoc svátek rodiny a z velikonoce svátek jara, rovnodennosti. Touto ideologickou operací je zároveň zbavuje jejich eschatologického rozměru — prvku, který vnáší finalitu a budoucnost do toho, co se opakuje.

Masové sdělovací prostředky „reálného socialismu“ nechtěně zdůrazňují tento návrat k organizaci společenského času podle starého zemědělského kalendáře. Minulost-přítomnost se objevuje v nerozlučné směsi na první stránce novin, podle ročních období. Obsah novin, rozhlasu i televize je z velké části diktován ročními obdobími. Trochu pozorný čtenář to může snadno zjistit. Každý rok najde stejné úvodníky, stejné titulky, stejné reportáže a stejné fotografie. Na jaře může číst články o důležitosti orby a osevu, v létě o sklizni a o nedostatku nápojů, na podzim kritiku špatného fungování železnic, v zimě o obtížích způsobených strašným mrazem a o nezbytnosti intenzivněji rozvinout energetickou základnu, která zaostává za požadavky. Četl stejné věci loni (jen čísla a jména se změnila) a ví, že je bude číst příští rok. A tak si zvyká, že rytmus společenského života se

začíná podobat rytmu přírodnímu, jako kdysi, v předindustriální společnosti.

Ceremonie a rituály

Sovětská doktrína dělí svátky, oslavy a rituály do čtyř kategorií, podle jejich ideologického a politického obsahu: 1) národní a revoluční svátky, 2) svátky práce, 3) rodinné svátky, ceremonie a obřady, spjaté s každodenním životem, 4) svátky a rituály spjaté s roční dobou a přírodním cyklem. Někteří sověšší „ritualisté“ považují za zvláštní skupinu vojenské svátky a mládežnické obřady. Jiní „ritualisté“ je považují za přechodný jev mezi svátky povolání a národními svátky. (22)

Protože veřejné svátky a jejich obřady jsou celkem známé a protože jsem už o nich mluvil dostatečně, soustředím se na obřady týkající se jednotlivce, rodiny a přírodních rytmů. Zejména tyto svátky se nejvíce rozvinuly a obohatily za Brežněva. Řádky o tomto jevu samozřejmě nebudou ani zdaleka vyčerpávající. Musím se omezit na několik obecných poznámek a nechat podrobnou analýsu antropologům, kteří by zde mohli najít velmi zajímavou látku pro své výzkumy.

Přecházím také ceremonie a obřady, jejichž prvky se začínají objevovat ve vnitřním životě komunistických stran, které jsou u moci v systémech jediné strany sovětského typu. Existují zvyky a obyčeje, které nejsou předepsány stanovami, ale které se petrifikují a mění se ve skutečný rituál, například ceremonie při přijímání nových členů do strany. Jejich fotografie, které uveřejňuje zejména sovětský tisk, dávají podnět k zamyšlení. (23)

I kdybychom připustili pravdivost těchto úvah, je třeba omezit jejich platnost. Stává se, že zábrany racionalismu mizí po několika desetiletích mocenského monopolu. Protože režim jedné strany časem vyvolává podstatné změny ve funkcích organismu, který se i nadále nazývá komunistickou stranou, mění se hluboce i vztahy sjednocující jejich členy. Rozhodně to není program, který je spojuje.

Stranická legitimace prošla mystickou transsubstanciací. Už to není kousek papíru, ale skutečná svátost. Občan, který ztratí nebo si nechá ukrást občanský průkaz, se z toho dostane snadno. Vše se omezí na hlášení ztráty nebo krádeže policii, na několik

administrativních opatření a na zaplacení kolku. Ale běda komunistovi, který ztratil svůj stranický průkaz. Je vystaven skutečnému morálnímu teroru, musí dělat ponižující sebekritiky, jsou proti němu zavedena disciplinární opatření podle organizačního řádu, komise zkoumá, nedostala-li se legitimace do spárů třídního nepřítele. Je s ním jednáno, jako by se dopustil svatokrádeže.

Stranická legitimace se stala symbolem privilegovaného sociálního postavení. Vycházejí dokonce básně o tomto posvátném předmětu. Koneckonců, tento pověrečný kult kousku papíru má jistý reálný základ: otevírá, jako Sezam, dveře k společenskému postupu a privilegiím. Život a kariéra člena strany závisí na vlastnictví tohoto dokumentu.

Marxisticko-leninští „ritualisté“ prohlašují, že „novému člověku“ je třeba dát nové obřady. Podle nich by bylo omylem věřit, že společnost bude potřebovat stále méně ceremonií a obřadů, tak jak bude náboženství odumírat. Naopak: obřady a ceremonie prý rozkvetou jako prvky nové tradice a jako svazky mezi individuem a společností nebo, přesně řečeno, Státem. Obřady a oslavy křesťanského původu musejí být nahrazeny rituálem jiným než křesťanským; netroufám si říci že ateistickým.

K tomuto účelu se začala od poloviny šedesátých let stavět nezbytná materiální infrastruktura. Ve velkých městech byly šedivé kanceláře sovětských úřadů občanských záležitostí nahrazeny pompézními paláci s personálem specializovaným na organisování oslav a na obřady. A takové civilní chrámy se stavějí i nadále, i když vypadají trochu skromněji.

Vypracoval se celý systém obřadů spjatých s cyklem lidského života, obřady zasvěcení a obřady „konfirmace“, okopírované bez velké fantasmie podle náboženských obřadů. Slavnostní zápis novorozence do matriky nahrazuje oslavu křtin. Vyznamenání školáků červeným pionýrským šátkem (v tomto případě se obřad koná na některém posvátném leninském místě) se velmi podobá prvnímu přijímání, zatímco slavnostní odevzdávání občanského průkazu je svým způsobem občanským biřmováním. Samozřejmě, není tam biskup, který udílí svátost, nýbrž vyšší policejní důstojník, ztělesnění to pořádku a kázně. Jsou ovšem i pečlivě vypracované svatební obřady a nezapomnělo se ani na ceremonie civilních pohřbů.

Tyto obřady iniciace a konfirmace jsou stále častější. Organizují se ceremonie zasvěcení mladých dělníků a kolchozníků i mladých studentů. Existují také ceremonie první výplaty atd. Na vše jsou příručky, se scénářem obřadů, vzory patetických projevů a rituálních formulí. Při všech těchto příležitostech se přísahá, jsou udílány příkazy a instrukce (nakaz) od Státu. A přidavné jméno „svatý“ nebo „posvátný“ (svjatoj, sviaščennyj) se vyskytuje více než hojně.

K čemu slouží tyto obřady? Především se tím ideologie „reálného socialismu“ snaží dělat konkurenci církvi a připravit ji o zákazníky. K tomuto cíli marxisticko-leninští „ritualisté“ nestydatě napodobují církve a používají stejných způsobů: architektura (chrám), psoudonáboženská malba, sborové zpěvy, liturgické formule a hra světla a stínů. Je třeba se zmínit o jednom jemném rozdílu: svičky, jejichž úloha je důležitá v rituálu východní církve, byly nahrazeny pochodněmi.

Za druhé: prostřednictvím těchto ceremonií a obřadů iniciace a konfirmace se stát snaží vniknout do soukromého života jednotlivce a rodiny. Zdá se, že ideologie „reálného socialismu“ má „hrůzu z prázdnoty“ a snaží se zaplnit veškerý sociální prostor. Stát chce vyjádřit svou všudypřítomnost i v manželském loži nebo na hřbitově, aspoň symbolicky. Zvláštní obřad, propagovaný masovými sdělovacími prostředky, nutí novomanžele, aby po uzavření sňatku se odebrali k místnímu leninskému památníku, k památníku Velké vlastenecké války (nejčastěji tank na podstavci, s hrozivým dělem), nebo k pomníku vojáka, který padl za vlast, a položili tam květiny; je to zvláštní spojení mezi podřízeností všemocnému otci, láskou a surovou silou, mezi plozením a smrtí — což by stálo za průzkum. V každém případě je úkolem nových obřadů pěstovat sociální a politický konformismus, posilovat kázeň a podřízenost státní autoritě.

A konečně — některé tyto obřady mají zároveň funkci zcela prosaickou, o níž se nemluví: bojovat proti nadměrnému pití vodky při první výplatě, při vstupu na fakultu atd.

Nové obřady nejsou už útokem na starý svět a jeho tradice, jako tomu bylo po Říjnové revoluci, kdy byly pokusy organisovat „rudé“ svatby a křtiny. Nikoho již nenapadne dát své dceři „revoluční“ jméno jako „Oktiabrina“ nebo synovi „Turbin“ či „Vladlen“ (zkráceno z Vladimíra Lenina). Není čeho litovat.

Nové obřady jsou zbaveny všech revolučních a nekonformistických prvků. Může to vypadat zvláště, ale jsou to spíše ti, kdo jdou do kostela uzavřít sňatek, nebo dát pokřtít své děti, kteří projevují nonkonformismus, nezávislost přesvědčení a občanskou odvahu.

V posledních letech se sovětská moc snaží oživit lidové obřady spjaté s přírodními cykly: sbohem zimě, svátek ruské břízy, lotyšské ligo, tatarský sabantoui (svátek letního slunovratu), navruz (svátek jarní rovnodennosti) a lola (svátek tulipánů) ve střední Asii. Tyto pohanské obřady, předkřesťanské a předislámské, mají nahradit svátky a obřady křesťanské a islámské, odsouzené k zapomnění. Jsou dobré a „pokrokové“, protože jsou starobylé. Podle byrokratické logiky — ten, kdo ctí Boha monoteistického náboženství, je vystaven oficiální potupě jako člověk zpátečnický a pověřivý, kdežto ten, kdo se věnuje starobylým obřadům slunce a ohně, vyznává „vědeckou“ ideologii marxismu-leninismu.

Tyto obřady, zdánlivě nepolitické nebo neutrální k ideologii „reálného socialismu“, vyvolávají méně nedůvěry u lidí, kteří jsou skeptičtí ke všemu oficiálnímu. Člověk, který se jich účastní, nemá dojem, že je indoktrinován. Ve skutečnosti nejsou tyto obřady nevinné. Protože jsou zbaveny veškeré transcendence (a to nejen v náboženském smyslu), dobře slouží věci ideologie „reálného socialismu“ a jeho fetišismu okamžiku a principu opakování. Obřady konce zimy nepřímou přispívají k prodlužování velké společenské zimy.

Bylo by možné ještě dlouho vypočítávat jiné aspekty ritualisace společenského života: rituál „voleb“, ritualisace socialistického soutěžení, atd. Mezi nimi je i ritualisace jazyka, o níž jsem se již zmínil. Ideologie „reálného socialismu“ by byla nemožná bez modifikace funkcí jazyka, bez jeho transformace v nástroj ovládnutí, bez monopolu vládců pojmenovat a kvalifikovat skutečnost a bez jejich moci vnutit tento ritualisovaný jazyk ovládaným. Protože není možné oddělit tyto problémy od specifického systému mas-médií v zemích sovětského impéria, je nutno o nich pojednat ve zvláštní studii. (24)

Liturgický marxismus-leninismus, jehož úloha stále roste, přibližuje ideologii „reálného socialismu“ k jakémusi státnímu náboženství. Nelze ovšem přehlížet dva důležité rozdíly. Jednak

jde o náboženství bez boha, nebo, přesněji řečeno, sám Stát okupuje místo vyhrazené božstvu v tradičních náboženstvích. Jednak jde o náboženství bez víry. Víra samozřejmě může existovat, spíše ovšem jako výjimka, ale její význam je zcela druhotný. Ideologie „reálného socialismu“ nevyžaduje nadšení, vnitřní prožitek ideologie, ani osobní přesvědčení. Současný režim vyžaduje pouze konformismus a účast na obřadech, byť i vlašnou. Tento externí ráz ideologického vlivu a stejně tak i čistě externí hlediska souhlasu s ideologií jsou důležitými faktory jeho křehkosti. V situacích politické krize nesnese tato ideologie konfrontaci s jinými ideologiemi, jež by mohly rozvinout racionální argumentaci a snesly by porovnání s realitou.

Ale ritualisace je pro ideologii zdrojem její síly v normální nebo „normalisované“ situaci. Její vnější přijetí je snadné a pohodlné, intelektuálně i morálně. Nevyvolává vnitřní konflikty, nepodněcuje žízeň po pravdě, nevede k hledání absolutna a předává odpovědnost za individuální akce supraindividuálním organismům: státu a straně. A účast na ceremoniích a obřadech není tak neškodná, jak by se zdálo na první pohled. Obřadní gesta vedou k víře, i když takto produkovaná víra je slabá a neurčitá. Totéž platí o ritualisovaném ideologickém jazyku. Kdo ho používá, přijímá, ať chce či nechce, ideologická schemata a kategorie světového názoru, které tento jazyk nese. Kdo asimiluje slovník, asimiluje také ideologii a — navzdory vnitřním rezervám — upadá aspoň zčásti do jejího vlivu. Koneckonců — které náboženství má mezi svými ovečkami pouze světce, askety a věřící? Důležité je účastnit se, zachovávat rituál, i kdyby víra byla slabá nebo vůbec žádná.

(...)

Červenec 1983

Vyšlo v roce 1984 v Indexu pod titulem „*Contribution a l'analyse des traits conservateurs de l'ideologie du ,socialisme reel', jako Studie č. 4 výzkumného projektu „Krise systémů sovětského typu“*, vedeného Z. Mlynářem.

Pod titulem „*Le ,socialisme reel', une ideologie tournée vers le passé“* vyšlo v *Les Temps Modernes*, Nr. 468/469, juillet/aout 1985.

Uveřejňuje se zkráceně. Přeložil J. Auerhan.

- 1) K. Černěnko, tehdy člen politbyra KSSS a sekretář Ú odpovědný za ideologické otázky, podněcoval na zasedání ÚV o ideologických otázkách tvořivost badatelů ve společenských vědách těmito slovy: „Samozřejmě, nová fakta si mohou vynutit doplnění nebo zpřesnění platných názorů. Jsou však pravdy, které nelze podrobovat revisi, jsou problémy jednoznačně vyřešené už dávno. Ti, kdo pracují na řešení vědeckých problémů, nesmějí „zapomínat“ na základní principy materialistické dialektiky.“ (*Rudé právo*, 15. června 1983.)
- 2) „Ideolog“ ÚV KSSS Černěnko o tom říká ve své zprávě o ideologické práci: „Zabýváme se nyní otázkami teorie. Plným právem považujeme za skutečné výdobytky marxisticko-leninského myšlení poslední doby teze a závěry formulované XXIV., XXV. a XXVI. sjezdem KSSS a zasedáními ÚV a v projevech generálního tajemníka ÚV KS Andropova. Propracovaná koncepce rozvinutého socialismu, odhalení cest vedoucích ke zvýšení efektivnosti výroby v podmínkách vědecké a technické revoluce, k uskutečnění beztržní struktury v historickém rámci první fáze komunismu, prohloubení našich představ o obsahu národnostní otázky v současné epoše a o důležitých tendencích v mezinárodním životě, rozvinutí leninské teorie o válce a míru a o obraně socialistické vlasti, tato a jiná teoretická zobecnění vyzbrojují naši stranu novými myšlenkami a dávají jí vědecky zdůvodněný a vznešený přístup k aktuálním problémům současné epochy.“ (*Rudé právo*, 15. června 1983.)
- 3) Andropov, ve svém projevu o nezbytnosti připravit nové vydání Programu KSSS, konstatuje, že některé body Programu přijatého v 1961 „neobstály ve zkoušce času, protože byly poznamenány prvky odtržení od reality, předbíhaly realitu a bezdůvodně se zabývaly detaily.“ (*Projev na zasedání ÚV KSSS*, 15. června 1983)
- 4) To tvrdí jeden z ideologů „reálného socialismu“, R. I. Kosolapov. Ve své skromnosti připisuje zásluhy za tento ideologický objev Brežněvovi, který skutečně použil výrazu „organická totalita“ ve své zprávě o návrhu sovětské ústavy. (R. I. Kosolapov: *Socialismus. K otázkám teorie*. Praha, 1982, str. 449-490. Ruský originál vyšel v Moskvě roku 1979)
- 5) (Projev na zasedání ÚV KSSS, 15. 6. 1983)
- 6) „Nebo vezměme jev tak pokrokový, jako je dokonalá asilimilace nejen mateřského jazyka, ale také ruštiny, jazyka, který sblíží sovětské národy a národnosti. Tento jev je dosti častý. Ale stává se také, že slabá

znalost ruštiny brání lidem v přístupu k bohatství mezinárodní kultury, omezuje sféru jejich aktivity a jejich kontaktů (podtrhl L.S.). ÚV KSSS a Rada ministrů SSSR přijaly usnesení o vytvoření podmínek, které mají ulehčit studium ruštiny obyvatelstvu národních republik. Toto usnesení je třeba aktivně uskutečňovat.“ (Zpráva ze zasedání ÚV KSSS, 4. 6. 1983)

Samozřejmě, a v protikladu k tomu, co říká Černěnko, znalost ruštiny zabrání neruským národům seznámit se se západní kulturou: usnadní moskevské byrokracii vybírat prvky světové kultury, které považuje za neškodné a tedy vhodné pro národy sovětského imperia.

- 7) Odvolajme se opět na nejvyšší autoritu, na generálního tajemníka Andropova: „Často se užívá formulace „zvysování životní úrovně“. Ale často se interpretuje zjednodušeně a bere se v úvahu jen růst příjmů obyvatelstva a výroby spotřebního zboží. Pojem životní úrovně je ve skutečnosti daleko širší a bohatší. Zahrnuje také neustálý rozvoj uvědomění a kultury lidu, úroveň bydlení a kulturu chování, včetně toho, co bych nazval kulturou racionální spotřeby. Dokonalý veřejný pořádek, zdraví, racionální výživa a vysoká kvalita služeb obyvatelstvu (kde, jak víme, vše není ještě zdaleka u nás v pořádku) jsou toho součástí. Dobré využívání volného času, z hlediska estetického i morálního, zkrátka vše, co lze souhrnně nazvat socialistická civilisace, je také součástí tohoto pojmu.“ (*Projev na zasedání ÚV KSSS*, 15. 6. 1983)
- 8) O tomto vnímání historického času, charakteristickém pro konservativismus, viz K. Mannheim: „Das konservative Denken“ ve *Wissenssoziologie*, Luchterhandverlag, Berlin und Neuwied, 1964, str. 437-440.
- 9) J. Stalin: *Otázky leninismu*. Citováno z francouzského překladu vydaného Nakladatelstvím cizojazyčné literatury, Moskva 1947, str. 86-87.
- 10) Tento jev základního významu je zatím málo prostudován. Doporučuji čtenáři knihu J.-P. Sironneau: *Sécularisation et religions politiques*, Mouton éditeur, La Haye-Paris-New York, 1982, zejména kapitoly 8 a 9.
- 11) Svátky, ceremonie a obřady „reálného socialismu“ jsou velmi zajímavou látkou pro antropologický výzkum. Takovýto výzkum není samozřejmě trpěn a tím méně podporován v zemích sovětského imperia. Byrokracie si uvědomuje, že takový výzkum by byl zhoubný a že by znesvětil „posvátné“. Marxisticko-leninská liturgie, oficiální odbor jednající o svátcích a ceremoniích, nemá s nezaujatým vědeckým bádáním nic společného. Snaží se pouze systematisovat, k čistě byrokratickým účelům, byrokratickou praxi.

Uvedu namátkou několik sovětských publikací o těchto otázkách. Tato literatura se v současné době množí:

Naši prazdniki. Sovětskije obščegosudarstvěnnyje, trudovyje, vojskie, moloděžnyje i semejnibytovyje prazdniky, obrjady, ritualy. Moskva 1977. Tato kniha obsahuje bohatou bibliografii.

Bylo také organizováno několik „vědeckých“ kolokvií o těchto otázkách, jakož i o „sovětských tradicích“.

Pokud jde o ikonografii a liturgickou ikonologii, je možno nahlédnout například do knihy A. N. Šefova o obraze V. I. Lenina v sovětském výtvarném umění (Leningrad, 1980); autor soudí, že zobrazení Lenina je „věčným tématem sovětského malířství a sochařství a jejich hlavním úkolem.“

A bych obohatil tento malý seznam současného obskurantismu, uvedu ještě knihu I. Jerofejova o jménu Lenina napříč Sovětským svazem (Moskva 1981), se seznamem posvátných míst (obce, okresy, podniky, továrny, kanály, hory atd.), která nesou Leninovo jméno; dále knihu N. Zajceva *Pravda i poesija leninskogo obraza* (Leningrad 1980) věnovanou předpisům o zobrazování Lenina na plátně a na divadelní scéně.

12) Leninovo mauzoleum je záhadou a není snadné odhalit jeho tajemství. Phillipe Sollers ve své studii „Pojem mausolea v marxismu“ (*La folie politique*, Payot, Paris, 1977) několik problémů uvedl. Podle mého názoru, nejzajímavější složkou tajemství je obrovská a trpělivá každodenní fronta — luxusní fronta v zemi, kde „stát ve frontě“ se stalo každodenní nutností. Před mauzoleem lidé čekají bez materiální nutnosti. Mauzoleum má samozřejmě svá technická a spirituální tajemství. Jeho technická infrastruktura — málo známá, ale lze ji snadno odhadnout — (zařízení a zaměstnanci udržující věčnou svěžest mumie) je vzorem kulturního průmyslu, který je nositelem leninské mytologie. Pokud jde o spirituální tajemství, jejich vylouštění dá klíč k pochopení společenské úlohy této mytologie.

13) Citujeme z knihy, která bývala směrodatná a na níž se dnešní sovětské vedení snaží zapomenout: oficiální životopis Stalina, který napsali G. F. Alexandrov, M. R. Galaktionov, V. S. Kružkov, M. B. Mitin, V. D. Močalov a P. N. Pospělov a který byl používán jako učebnice ve stranickém školení: „Život a činnost soudruha Stalina jsou nerozlučně spjaty s činností V. I. Lenina, jeho učitele a vychovatele, s dějinami naší hrdinské bolševické strany a s dějinami velkého sovětského lidu.

„Chlapci a děvčata země socialismu, pionýři a pionýrky, nosí jméno Stalina ve svých srdcích. Jejich největší touhou je být jako Lenin a Stalin, být politickými činiteli leninsko-stalinského typu.“

„V lidové poezii je Stalinovo jméno spjato se jménem Leninovým.

„Kráčíme se Stalinem jako s Leninem, mluvíme se Stalinem jako s Leninem; Stalin zná všechny naše myšlenky, pečuje o nás celý svůj život,“ říká vynikající ruská lidová legenda.“

14) M. Džilas dobře vystihl tuto tendenci sovětské byrokracie: „Sovětský aparát ovšem odsoudil „chyby“ Stalina o to ochotněji, že teror ohrožoval jeho stabilitu; ale nemůže zamítnout ideologii, protože pouze ona ospravedlňuje jeho nadvládu a jeho trvání, i když je ilusorní a zcela netvůřící. Lze dodat, že tento aparát se nemohl obejít bez nového „charismatického“ šéfa. Tato úloha mohla připadnout pouze Leninovi, „nekompromisnímu“ zakladateli aparátu, tomu, který dovršil vytváření ideologie. Stranická byrokracie si tak dala existenciální, intelektuální a historickou kontinuitu. „Chyby“, jichž se dopustil včerejší vůdce, nezměnily ani podstatu systému, ani „platnost“ leninismu: Stalin, nedávno ještě živý, byl nahrazen dávno mrtvým Leninem, ale modloslužebnictví, neexistence jakéhokoli kritického přístupu — kult náčelníka — nic z toho se nezměnilo.“ *Ecrits politiques*, 1983, str. 180-181.

15) *Le 18e brummaire de Louis Bonaparte*. Editions sociales, Paris 1963, str. 15-16

16) Srv. *Les sources et le sens du communisme russe*, Gallimard, Paris 1970, str. 33-35.

17) Srv. A. Bogdanov, L. Akselrod, V. Bazarov, P. Juskevic, M. Gorkij: *Fede e scienza, la polemica su materialismo ed empiriocriticismo di Lenin*. Einaudi, Torino, 1982.

18) Autentické svědectví o tom podává René Fülöp-Müller v knize *Geist und Gesicht des Bolschevismus* z roku 1926. Kniha byla znovu vydána v roce 1978 (Elefanten Press, Berlin-Hamburg) pod názvem *Fantasie und Alltag in Sowjet Russland*.

19) *Naši prazdniki*, Moskva 1977, Nakladatelství politické literatury, str. 1-2

20) *Ibid*, str. 13

21) Je zajímavé konstatovat, s jakou umíněností se sovětská ruština vyhýbá výrazu „moderní“: místo toho říká „současný“ (sovremennyj) a vyhrazuje termínům „moderní“, „modernismus“ atp. význam pejorativní. „Modernismus“ je vždy hlavní nepřítel sovětského socialistického realismu, zejména v oblasti výtvarného umění. Zatímco výraz „moderní“ a jeho odvozeniny obsahují myšlenku změny (ve smyslu dekadence

v sovětské interpretaci), termín „současný“ je neutrální. Vyjadřuje existenci v dnešku a odstraňuje rozdíl mezi novotami a věcmi posvěcenými minulostí a tradicí.

Ruský medievalista Aaron J. Gurevič napsal: „Ve středověku bylo rozšířeno přesvědčení, že každá změna vede nevyhnutelně k úpadku: „Co se mění, ztrácí hodnotu“, prohlašuje báseň z 12. stol. Termíny „modernus“, „novus“ a slova od nich odvozená byly v této době daleko více pojmy hodnotícími něco jiného než čas. V prvních stoletích křesťanství měla tato slova kladný podtón: „nové“ znamenalo křesťanské, „staré“ bylo synonymem pohanského. Ale v pozdější době byl skutečný starověk téměř zapomenut a termín „antiquus“ nabyl pozitivního smyslu, prestiže . . . Termín „modernitas“ se ve středověku stal pejorativním, znehodnocujícím. Každá nová věc, neposvěcená časem a tradicí, vzbuzovala nedůvěru. Obžaloba z „innovace“, z „nové módy“ byla jako první předhazována kacířům („novi doctores“) a znamenala obávaný způsob společenské diskreditace.“ (*Les catégories de la culture médiévale*, Paris 1983, str. 127-128). Komentář není nutný.

22) *Naši prazdniki*, Moskva 1977, str. 2-3.

23) Eric J. Hobsbawm vyslovil myšlenku, že „moderní společenská hnutí kupodivu postrádají obřady, které by byly úmyslně a zvláště vypracovány. Oficiálně je to podstata a nikoli forma, co spojuje členy . . . Člověk vstupující do komunistické strany se zavazuje k řadě činností a úkolů, které se podobají — alespoň pro některé členy — činnostem a úkolům mnišských řádů. Ale dělá se to s jedinou ceremonií — přijetí kousku tvrdého papíru, na nějž se pravidelně nalepují příspěvkové známky . . . To ovšem naznamená, že by odbory a politické strany neměly žádný rituál. I když nebyl předvídan jejich zakladateli nebo vedoucími, rituál se vyvíjí spontánně, prostě sklonem lidí ritualisovat a formalisovat své vztahy . . . V organizacích, jejichž spontánní vývoj je méně spoután racionalismem než je dělnické hnutí, potřeba vytvářet obřady se může rozvinout jako tropická květina . . . Ale je zcela druhotné, že lidé dávají svým činům rituální význam — do té míry, že každoroční rozdělení členských legitimací v některých komunistických stranách je daleko slavnostnější událostí než pouhé nabytí nového kousku tvrdého papíru . . . Co spojuje komunisty, je program strany, k níž patří . . .“ (*Les primitifs de la révolte dans l'Europe moderne*, Paris 1966, str. 175-6)

24) Upozorňuji aspoň na velmi zajímavé úvahy o těchto otázkách: C. Castoriadis: *Devant la guerre. Les réalités*. (Paris, 1981, str. 232 a další); E. Morin: *De la nature de l'URSS* (Paris, 1983, str. 63 a další); a na pozoruhodnou studii: L. Bod: „Langage et pouvoir politique“ (*Etudes*, février 1975)

Zrodila se nová „věda“

Ideologové „reálného socialismu“ se při každé vhodné i nevhodné příležitosti dovolávají vědy. Tvrdí, že tato společnost je ztělesněním vědy, že její instituce mají přísně vědecký základ. Holedbají se statistikami, podle nichž v československé vědeckovýzkumné základně pracuje v poměru k celkovému počtu obyvatel daleko více výzkumníků než ve Spojených státech. Zamlčují ovšem, že do svých statistik zahrnují každého zámečnicka a údržbáře zaměstnaného v Akademii věd, a také uklízečky, které v kancelářích vědeckých ústavů občas zametou nebo dokonce umyjí podlahu, kdežto v amerických statistikách figurují pouze vědečtí badatelé a vysoce specializovaní inženýři.

Ve skutečnosti je „reálný socialismus“ nikoli nezištným a velkorysým mecenášem vědy, ale živnou půdou různých pavěd, které v něm vyrůstají jako houby po dešti. Poněvadž nemám čas shromáždit úplnou dokumentaci a nechci zatěžovat čtenáře dlouhým a nudným výčtem těchto faktů, uvedu jen to, co se mi vybavuje v paměti. Mezi nejznámější šarlatány a pseudovědce patří samozřejmě T. D. Lysenko, zakladatel mičurinské biologie, paní O. Lepešinská a její spolupracovník Bošjan, kteří vyvraceli starého „reakcionáře“ Louise Pasteura a dokazovali podvodnými experimenty, že živá buňka vzniká z nebuněčné látky (Lepešinská kromě toho slibovala prodloužit lidský věk koupelemi v roztoku žaživací sody), a samozřejmě i Radovan Richta, slibující obnovit dynamiku stalinistického systému zázraky vědecko-technické revoluce, a otevřít tak konečně rohy hojnosti. Všichni tito přírodovědci nebo společenskovědní alchymisté a objevitelé kamene mudrců byli patřičně odměněni Stalinovými a Gottwaldovými cenami a byli, třebaže jejich šarlatánství vyšlo najevo ještě za jejich života, pochováni s náležitými poctami.

Z čeho pramení tento sklon k velkorysé podpoře falešných věd? Předně ze samého marxismu-leninismu, „vědy všech věd“, tj. královny všech pavěd. Za druhé z faktu, že marxismus-leninismus, jenž chce být zároveň vědou i ideologií, připodobňuje ostatní vědy svému obrazu, tj. degraduje je z pracného a pomalého poznávání světa na ideologický nástroj jeho rychlé a zázračné přeměny v novou rajskou zahradu. Vzpomeňme si jen

LUBOMÍR SOCHOR

ÚVAHY

o ideologii a praxi reálného socialismu

(Vybrané statě z let 1969-1986)

Vydal

INDEX

Společnost pro čs. literaturu v zahraničí

Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur

ausserhalb der Tschechoslowakei e.V.

5 Köln 41, Postfach 41 05 11, Bundesrepublik Deutschland

spolu s redakcí časopisu

LISTY

Via del Corso 57, 00186 Roma, Itálie

jako svou 153. publikaci

k tisku připravili Michèle Sochor a Jan Auerhan

(c) Listy, 1987